

УДК 81-047.22:37.091.12

Гавриловська М. В.

ЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ПОНЯТЬ «МОВНА КОМПЕТЕНЦІЯ» І «КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНЦІЯ» В ОСВІТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті розмежовано поняття компетенція і компетентність, мовна і комунікативна компетенція; розкрито їхні особливості та визначено місце у системі мовознавчих понять майбутнього вчителя.

Ключові слова: компетенція, компетентність, мовна і комунікативна компетенції, мовна особистість.

Розвиток суспільства диктує соціальне замовлення на всебічно розвинену, національно свідому, духовно багату мовну особистість, яка вміє орієнтуватися у потоці різнопланової інформації і спроможна вільно, у досконалій мовній формі, не лише висловлювати, але й відстоювати власні життєві переконання. Саме тому провідне завдання навчально-виховного процесу – формування особистості з комплексом життєво необхідних компетенцій, важливих для становлення особистості, її самореалізації, виконання відведених їй соціальних функцій, повновартісного існування у соціумі.

Після здобуття Україною незалежності, українська мова стала державною, а відповідно усвідомлюється як фактор національного, економічного та науково-технічного прогресу. Саме тому постає потреба у подоланні україномовного нігілізму серед студентів вищих навчальних закладів (ВНЗ). Попри те, що в навчальних робочих програмах ВНЗ передбачено поглиблене вивчення української мови, що зумовлює вдосконалення фахового мовлення, у цьому напрямі мовної освіти лишаються проблеми. Наприклад, у зв'язку із переходом на кредитно-модульну систему було значно скорочено години для вивчення мовознавчих дисциплін; відсутній міждисциплінарний підхід у їхньому засвоєнні; викладання української мови здійснюється різними викладачами, а відповідно й удосконалення студента як мовної особистості неможливо простежити від курсу до курсу [7].

Формування мовної особистості, яка б вміла точно висловлювати свої думки й виражати потреби, брати активну участь у процесі комунікації і вдало використовувати мовні засоби відповідно до поставленої мети, цілей і завдань спілкування, зумовлює потребу у виробленні технології такого формування.

У вітчизняній і зарубіжній лінгвістичній літературі розроблено низку понять, що вказують на складність вивчення категорії «мовна особистість». Тому мета статті – увиразнити поняття «компетенція» і «компетентність», а також обґрунтувати відмінність похідних від них понять мовної і комунікативної компетенцій.

Проблема формування мовної особистості перебувала і нині перебуває у полі зору багатьох науковців, зокрема, О. Леонтєва, Л. Виготського, Ф. Бацевича, С. Карамана, Ю. Караулова, М. Пентилюк, В. Мельничайка, Л. Скуратівського та ін.

Незважаючи на остаточну несформованість поняття «мовна особистість», ми схилиємося до визначення Ф. Бацевича «мовна особистість – індивід, який володіє сукупністю здатностей і характеристик, які зумовлюють створення й сприйняття ним текстів, що вирізняються рівнем структурно-мовної складності та глибиною й точністю відображення дійсності» [2]. Своєю чергою Ю. Караулов окреслює структуру та рівні мовної особистості, вважаючи, що мовна особистість починається по той бік повсякденної мови, коли починають діяти інтелектуальні сили. Він виокремлює вербально-семантичний, когнітивний та прагматичний рівні у структурі мовної

особистості. На його думку, вербально-семантичний рівень, передбачає нормативне володіння природною мовою, що власне й становить мовну компетенцію. Когнітивний рівень охоплює інтелектуальну сферу особистості, що відображає вихід через мову й процеси говоріння і розуміння – до знання, свідомості, процесів пізнання. Прагматичний рівень охоплює мету, мотиви, інтереси й настанови та забезпечує перехід від оцінювання до *осмислення* [12].

Формування мовної особистості починається зі школи, й продовжується у ВНЗ, де студенти засвоюють професійну термінологію, для застосування в подальшій професійній діяльності. Мовна освіта покликана формувати у майбутнього фахівця усталену мотивацію до вивчення рідної та іноземних мов, забезпечити усвідомлення їхніх суспільних функцій, а також виробити толерантне ставлення до них. Від сформованих мовно-мовленнєвих навичок фахівця великою мірою залежить інтерес і його учнів до даної дисципліни та процесу навчання в цілому. Позаяк недостатньо просто мати знання й досконало знати свій предмет, потрібно вміти висловлюватися й бути комунікабельним, щоб зацікавити своїми знаннями аудиторію.

Спостереження за навчальною діяльністю студентів, вказують на проблеми, що постають у формуванні мовної особистості через невміння:

- публічно читати, декламувати, виголошувати зв'язний текст;
- відокремлювати мікротеми, ключові слова, узагальнювати та робити висновки;
- спонтанно долучатися до розмови й підтримувати її;
- бути модератором, уміло долучатися до ділової гри;
- продукувати власні висловлювання та аргументувати, коректно доводити свій погляд;
- користуватися формами мовленнєвого етикету, характерними для конкретних ситуацій.

Саме тому майбутнім педагогам варто не лише вивчати базові дисципліни, а й активно розвивати мовлення й мислення, мовно-комунікативну компетенцію в цілому, бо розвиток мовно-комунікативної компетенції в системі освіти ВНЗ забезпечить майбутньому вчителю успішну професійну діяльність, відповідно до вимог теперішньої школи.

У сучасній науковій літературі зустрічаємо два поняття, які часто не розрізняються – «компетенція» і «компетентність», хоча навіть у тлумачних словниках розрізнення між ними наявне. Скажімо, у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» компетенція визначається як «добра обізнаність із чим-небудь», а компетентність – як «властивість із значенням компетентний», що трактується так: «який має достатні знання в якій-небудь галузі: який із чим-небудь добре обізнаний» [5, с. 443]. В іншому словнику «компетенція» подається як знання, яким володіє особа, а «компетентність» – це: 1) володіння знаннями; 2) володіння компетенцією, звідси «компетентний – той, хто володіє компетенцією або обізнаний у певній галузі» [21, с. 247]. Лінгводидакти вживають обидва терміни, але з дещо відмінним значенням. Так, А. Богуш вважає, що «компетенція» використовується там, де йдеться про навчання й виховання, а «компетентність» – комплексна характеристика особистості, яка вбирає в себе результати попереднього психічного розвитку [10, с. 56]. Ми поділяємо цю думку, однак додамо, що «компетенція» і «компетентність» співвідносяться як загальне і конкретне, компетентність може виявляти людина, яка має конкретні знання у певній галузі, але виявляє їх через мову.

За визначенням С. Караман, компетенція – це поняття, що з'ясовує об'єкт, методику навчання, науково-методичну систему в цілому, мету навчання, набір компонентів змісту, засвоєння яких має забезпечити формування ієрархії компетентностей майбутнього фахівця, характеризує суб'єкт навчання, озброєного необхідними компонентами змісту або тією чи іншою компетенцією. С. Караман

подає чотири типи компетенцій: мовну, мовленнєву, соціокультурну та функціонально-комунікативну. На думку вченого, мовна компетенція визначається загальноприйнятими орфоепічними, граматичними та стилістичними нормами; мовленнєва – чотирма видами мовленнєвої діяльності: аудіюванням, говорінням, читанням, письмом; соціокультурна – рівнем знань національної культури; функціонально-комунікативна – умінням використовувати мовні засоби в межах функціональних стилів [10, с. 3–6].

Якщо ж розглядати ці поняття в контексті загальноєвропейських рекомендацій із мовної освіти, то «компетенції є сумою знань, умінь і характерних рис, що дозволяє особистості виконувати певні дії», які забезпечують міжособистісне спілкування [8, с. 9].

Потребують докладнішого коментування компетенції, яких має набути кожен мовець, здобуваючи освіту у ВНЗ. Так, М. Пентилюк виокремлює загальні й комунікативні компетенції. До загальних, на її думку, належать саме ті, які необхідні для будь-якого виду діяльності, включаючи й мовленнєві, зокрема, соціо- та міжкультурні знання, уміння й навички, мовна й комунікативна свідомість, уміння вчитися і досліджувати. Усі ці компоненти становлять комплекс, який забезпечує людині комфортне існування у соціумі. Загальні компетенції мовної особистості складаються з її знань, умінь, життєвого досвіду й уміння вчитися (формується у процесі навчання та під впливом сучасного вчителя, який володіє системою інноваційних методів та прийомів і вмiло застосовує їх відповідно до ситуації). Без загальних компетенцій не можна розвивати й мовно-комунікативні компетенції, адже загальні компетенції особистості безпосередньо впливають на комунікативні: мовець має активно застосовувати знання мови й багатство її виражальних засобів залежно від умов спілкування й потреб особистості [18].

Спробуємо розтлумачити та систематизувати поняття мовної та комунікативної компетенцій.

Термін «комунікативна компетенція» був уведений Д. Хонтмсом у 1966 році як реакція на недостатнє розрізнення між компетенцією та практичною реалізацією мовних засобів. Відтоді з'явилися різні типи компетенцій, які слід включити до загального поняття комунікативної компетенції.

Згідно з роботою Кенела і Свейна 1980 р. [28], що стала канонічною для прикладної лінгвістики, комунікативна компетенція складається із чотирьох компонентів:

- 1) граматична компетенція: слова і правила;
- 2) соціолінгвістична компетенція: правильність;
- 3) дискурсивна компетенція: зв'язність (кохезія) і логічність;
- 4) стратегічна компетенція: доречне використання комунікативних стратегій.

Згодом дослідження комунікативної компетенції було проведене Л. Бахманом (1990), який виокремив «організаційну компетенцію», що включає граматичну і дискурсивну компетенції та «прагматичну компетенцію», що включає соціолінгвістичну й ілокутивну компетенцію [26].

У методичній літературі пострадянського простору із даної теми зберігаються традиції лінгвістів радянської школи. У ній складові комунікативної компетенції варіюються по-різному. Скажімо:

- лінгвістична, соціолінгвістична, прагматична [1];
- лінгвістична, прагматична, соціолінгвістична, соціокультурна, дискурсивна [4].
- мовна, соціокультурна, стратегічна й учбова [6];
- мовна, мовленнєва, соціокультурна [9];
- мовна, мовленнєва, соціокультурна, компенсаторна, учбово-пізнавальна [13];
- лінгвістична, прагматична, когнітивна, інформативна [14];
- лінгвістична, соціолінгвістична, соціокультурна, стратегічна, дискурсивна [19];

- лінгвістична, соціолінгвістична, дискурсивна, стратегічна, соціокультурна, соціальна, психологічна [20];
- мовна, мовленнева, соціокультурна [22];
- мовна, мовленнева, соціокультурна і діяльнісна (стратегічна) компетенції [24].

У загальноєвропейських рекомендаціях із мовної освіти комунікативна компетенція має такі компоненти: лінгвістичні, соціолінгвістичні та прагматичні [9, с. 109].

Як видно з вищезазначеного, дослідники не дійшли єдиної думки щодо сутності поняття «комунікативна компетенція» та її структури.

Причинами такої різноманітності у визначенні комунікативної компетенції слугують: термінологічні особливості самого словосполучення «комунікативна компетенція», беручи до уваги специфічну атрибутивність першого елемента; багатоаспектність даної категорії, що розглядає мову як об'єктивну семіотичну систему, з одного боку, і суб'єктивне сприйняття інформації, з іншого.

Незважаючи на різне трактування складу комунікативної компетенції, її можна визначити як уміння результативно використовувати мову як для рецепції, так і для продукування – в реальних життєвих ситуаціях. Тому, найбільш розлогою видається класифікація М. Пентилюк, в якій враховано як рецептивні, так і прагматичні аспекти поняття. У складі структурних елементів комунікативної компетенції, вона виокремлює мовну, мовленнєву, прагматичну, предметну, професійно-комунікативну, соціолінгвістичну та ін. Кожен із цих елементів, взаємодіючи з іншими, забезпечує спілкування мовців та реалізується в конкретних мовленнєвих ситуаціях.

М. Пентилюк чітко окреслює функції виокремлених нею компетенцій. Так, мовна (лінгвістична) й мовленнева компетенції зумовлюють вияв знань про мовні одиниці їхні виражальні можливості й уміння сприймати й використовувати мовні засоби в процесі мовленнєвої діяльності; прагматична – передбачає уміння вживати висловлювання відповідно до ситуації мовлення й комунікативних намірів (інтенції мовця); предметна – являє собою змістовий план висловлювання, уміння відтворювати картину світу – предмети, явища та взаємозв'язок між ними. Завданням професійно-комунікативної компетенції є вміння мовця спілкуватися у професійній діяльності. Соціокультурний розвиток мовців забезпечує соціолінгвістична компетенція, пов'язана зі знанням і вмінням, необхідними для врахування соціального аспекту використання мови, що включають мовну етику – правила ввічливості, вислови із народної мудрості, поведінку під час спілкування тощо [19].

Проаналізовані моделі комунікативної компетенції – спроба описати й пояснити складне явище «комунікативна компетенція» через виділення багатьох її елементів (мікросистем), серед яких суттєвими у більшості моделей є лінгвістична, соціолінгвістична та стратегічна компетенції. В українському науковому дискурсі актуальне визначення, що «комунікативна компетенція» – це здатність мобілізувати різноманітні знання мови (мовну компетенцію), позамовних засобів, ситуації, правил і норм спілкування у відповідних контекстах чи ситуаціях. Комунікативна компетенція передбачає володіння не лише знаннями, а й уміннями й навичками побудови інтенційно-стратегічної програми комунікації, дотримання її і контролю за нею у процесі спілкування; орієнтації на співрозмовника, передбачення його реакції; вибору мовних і позамовних засобів комунікації і їхнього декодування; подолання комунікативних перешкод, усунення комунікативних шумів, виходу із комунікативного цейтноту тощо.

Проблема визначення мовної компетенції активно досліджується психолінгвістами й лінгводидактами протягом останніх десятиріч. Узагалі термін «мовна компетенція» запозичили соціолінгвісти з ідей генеративної граматики Н. Хомського [28]. Лінгвіст визначає поняття мовної компетенції як знання мови (граматична правильність) і протиставляє його використанню мови (прийнятність, мовленнева діяльність), яке розглядалося як «неграматичне», хаотичне. Американські соціолінгвісти, використовуючи термін Н. Хомського, розширюють поняття мовної компетенції,

визначаючи її не як вроджену здатність, а як результат процесу соціалізації, тому й пропонують натомість поняття «комунікативна компетенція».

Проте Р. Белл чітко розрізняє поняття мовної та комунікативної компетенції носія мови. Мовну компетенцію вчений розуміє як вроджене знання, яке притаманне ідеальному мовцю-слухачу і яке дозволяє йому створювати й розпізнавати граматично правильні речення його мовою (пор. розуміння мовної компетенції Хомського). Комунікативну компетенцію лінгвіст виводить із поняття мовної компетенції, характеризуючи її як вроджене знання, яке дозволяє носієві мови створювати й розуміти висловлювання – вводити в обіг знаки комунікативних актів – у контексті. Таке уточнення є спробою визначення не тільки того, яким чином носій мови виявляється здатним судити про граматичну правильність, але й про його здатність розпізнавати те, що прийнятне як мовленнєвий акт у певній соціальній ситуації. Лінгвіст стверджує також, що поняття «комунікативна компетенція» співвідноситься з трьома взаємопов'язаними компетенціями: мовною, соціальною, психофізичною. «Повідомлення має бути можливим із погляду не тільки його форми, але і його змісту і доцільності. Його припустимість залежить від соціальних факторів, які на нього впливають, а здійсненність – від формальних меж, у яких мовець може будувати повідомлення» [3, с. 280]. Белл розуміє комунікативну компетенцію як «певного роду “міксер”, який зважає мовні, психо-фізичні й соціальні фактори один щодо одного і за допомогою їхнього балансування досягає таких мовленнєвих актів, які є прийнятними на всіх трьох рівнях» [3, с. 282].

Найбільш повним на нашу думку є визначення Н. Мордовцевої, яка дає таке визначення мовної компетенції – це практичне володіння українською мовою, її словниковим запасом, граматичним ладом, дотримання в усних і писемних висловлюваннях мовних норм [18].

Отже, мовна компетенція – складне поняття, що поєднує мову і мовлення та характеризує особистість як людину, яка володіє мовою, вміє комунікативно доречно користуватися нею на основі граматичних правил.

Розглянувши зазначені вище компетенції, ми дійшли висновку, що слід прийняти розмежування комунікативної та мовної компетенції, адже остання входить до складу першої, тому не веде до їхнього ототожнення. Формування цих компетенцій є актуальною проблемою у методиці, але варто зазначити, формування мовної особистості не обмежується рамками навчальної програми вищої освіти, а триває доти, доки є чинною мовна діяльність людини, тобто впродовж її свідомого життя. Неперервна мовна освіта, починаючи з «родинної» школи і завершуючи професійною спеціальною освітою, має бути орієнтована на розвиток мовної особистості, що забезпечує розширення функцій державної мови, творення україномовного середовища, відродження народної культури у спілкуванні.

Список використаних джерел

1. Астахов Е.Л. Развития умений межкультурного общения в обучении иноязычной устной речи на начальном этапе языкового факультета (на материале немецкого языка): Автореф. дисс. канд. пед. наук – Пятигорск, 2003. – 19 с.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К. : Видавничий центр «Академія», 2009. – 344 с.
3. Белл Роджер Т. Социолингвистика. Цели методы и проблемы. М. : Международные отношения, 1980. – 245 с.
4. Бим И.Л. Всегда ли инновации в области терминологии – следствие развития научного знания? // Иностранные языки в школе. – 2004. – № 3. – С. 30–33
5. Великий тлумачний словник української мови. – К. : Перун, 2004. – 1190 с.
6. Гром Е.М. Содержание и формы контроля уровня сформированности иноязычной коммуникативной компетенции у учащихся 10 – 11 классов школ с углубленным изучением иностранного языка: Автореф. дисс. канд. пед. наук – М., 1999. – 19 с.

7. Державний стандарт базової і повної середньої освіти від 14 січня 2004 р. – № 24. – 54 с.
8. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. – К. : Ленвіт, 2009. – 143 с.
9. Иванов Е.Г. Методика обучения в сотрудничестве на начальном этапе средней общеобразовательной школы (на материале английского языка): Автореф. дисс. канд. пед. наук – М., 2003. – 21 с.
10. Караман С.О. Методика навчання української мови в гімназії: Навч. Посібник для студ. вищ. навч. закл. освіти – К.: Ленвіт, 2007. – 272 с.
11. Караман С.О. Упровадження пед. інновацій у теор. і практич. проц. підготовки вчит.-слов. // Вісник. Львів. унів. серія філолог. – 2010. – Вип. 50. – С. 87–97.
12. Караулов Ю.Н. Что такое «языковая личность»? // Этническое и языковое самосознание. – М., 1995. – С. 24-38.
13. Ломакина О.Е. Теория и практика проектирования методической системы обучения иностранным языкам (на материале становления будущего учителя иностранных языков): Автореф. дисс. канд. пед. наук – Волгоград, 2002. – 21 с.
14. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах: Підручник /Кол. авт. під керівн. С.Ю. Ніколаєвої. – К. : Ленвіт, 1999. – 320 с.
15. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах /за ред. М.І. Пентиліук: Підручник для студентів-філологів. – К. : Ленвіт, 2000. – 262 с.
16. Милбурд Р.П., Максимова И.Р. Современные концептуальные принципы коммуникативного обучения иностранным языкам // Иностранные языки в школе. – 2000. – № 4. – С. 9–15.
17. Мордовцева Н.В. До проблеми формування мовної компетенції учнів. // Проблеми суч. пед. освіти. – Вип. № 19. – Ч. II. – 2000. – С. 43–51.
18. Пентиліук М. Компетентнісний підхід до формування мовної особистості в євроінтеграційному контексті// Укр. м. і літ. у школі. – 2010. – № 2. – С. 2–5.
19. Рыжов В.В. Иноязычные способности: Учебное пособие. – Нижний Новгород, 2001. – 234 с.
20. Селівнова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава-К. : Довкілля, 2006. – 233 с.
21. Словарь иностранных слов. – М., 1989. – 521 с.
22. Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник /Кол. авторів за ред. М. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2003. – 69 с.
23. Соловалова Е.Н. Методика обучения иностранным языкам. Базовый курс лекций. – М., 2002. – 164 с.
24. Формування мовної особистості на різних вікових етапах: Монографія /За ред. акад. А.М. Богущ. – Одеса, 2008. – 237 с.
25. Христя О.В. Напрями розвитку мовної особистості у технічному ВНЗ/О.В.Христя // <http://conf.vstu/vinnica.ua>
26. Bachman L. (1990) Fundamental considerations in language testing. Oxford: Oxford University Press. ISBN 0-19-437003-8
27. Chomsky N. (1965). Aspects of the Theory of Syntax. – Cambridge, MA: Mit Pres.
28. Savignon S.J. (1998). Communicative Competence: Theory and Classroom Practice. – New York: McGraw-Hill. – 2-nd edition.

The article delineated the concept of competence and competence, linguistic and communicative competence; the disclosure of their features and defined place in the system of linguistic concepts.

Key words: *competence, competence, linguistic and communicative competence, language identity*